

Da li je majstor Ivan iz Varaždina radio orgulje u Varaždinskim Toplicama 1546 godine

Kratkom crticom u Sv. Ceciliji (1912) Janko Barlè je upozorio na nepoznatog orguljarskog majstora Ivana iz Varaždina.¹ Na nesreću Barlè je tom prilikom, pročitavši u brzini krivo riječ »nostrum« kao »novum«, ponešto brzopleto zaključio da se radi o podatku koji govori o gradnji novih orgulja, koje da je majstor Ivan 1546. godine gradio »po svoj prilici« za crkvu u Varaždinskim Toplicama.

Ovako pogrešno protumačeni podatak prihvatilo je zatim Božidar Širola,² uzevši ga sada već kao posve sigurnog, a pridodao mu je i dalju deformaciju (nastala vjerojatno tiskarskom greškom), po kojoj da je Ivan primio u ime nagrade 200 umjesto dvadeset kabala vina.

Nije isključeno da se je otada još tkogod služio Barlèovim ili Širolinim krivim podacima,³ ali na tome se više ne bih zadržavao. Napomenuo bih da sve kasnije istraživače ipak ne oslobađa zamjerke izgovor da su se oslanjali na navode Barlèa ili Širole, pošto je još 1929. Emilij Laszowski isti taj dokument ispravno pročitao objelodanio u XIII knjizi Povijesnih spomenika grada Zagreba.⁴

Uočivši da se tekst Laszowskoga u više pojedinosti, a naročito u jednom važnom dijelu ne podudara s Barlèovim tekstom, potražio sam u kaptolskom arhivu izvornik⁵ i sravnio ga s oba ranija teksta. Osim jedne vjerojatno slučajne tiskarske greške u Laszowskoga, njegov sam tekst našao ispravnim, naprotiv Barlèov je bio netočan.

Evo još jednom čitav tekst dokumenta, pridržavši ovdje izvornu ortografiju i interpunkciju.

Adresa: Egregio Nicolao⁶ Segylewich castelano nostro nostro Thoplycensi fideli nobis dilecto.⁷

Egregie nobis dilecte.⁸ Salutem.⁹ Iam Magister Iohannes Organista debito modo perfecit⁹ organum nostrum.¹⁰ Eidemque¹¹ plenarie satisfacimus. Tamen adhuc pro Victima, exigentibus meritis eiusdem, donauimus ei Vini Cubulos Vigintj. Tu igitur debeas eidem facias deduci Warasdinum ad domum ipsius. Vale. Datum in festo Beatorum Simonis et Jude¹² Apostolorum 1546.

Capitulum Ecclesie Zagradiensis.

(Adresa: Odličnom Nikoli Šegileviću, kaste lanu našem Topličkomu, vjernom i nama dragom.

Odlični, nama dragi, zdravo! Orguljarski majstor Ivan već je kako treba dovršio naše orgulje i mi smo ga u potpunosti isplatili.

Ipak, kao nagradu, prosuđujući zasluge njegove, poklonismo mu dvadeset kabala vina. Treba dakle da mu dadeš od dobrog vina rečenih dvadeset kabala. I daj mu ih dovesti u Varaždin do kuće njegove. Zdravo! Dano na svetkovinu blaženih apostola Šimuna i Jude 1546. (= 28. listopada)

Kaptol crkve zagrebačke)

U Barlèovoj crtici nalaze se dvije netočne tvrdnje. On ponajprije govori o gradnji novih orgulja, a zatim ih smješta u Varaždinske Toplice, premda u ovo posljednje i nije baš posve siguran, kad kaže »po svoj prilici«. Prva tvrdnja pada čim smo dokazali da je posrijedi zabuna u čitanju teksta. Dakle nema govora o gradnji nekih novih orgulja, već samo o dovršenom poslu na našim orguljama (organum nostrum).

Što se tiče tvrdnje o lokaciji orgulja, iako Barlè misli (a Širola već tvrdi) da se radi o orguljama u Varaždinskim Toplicama, drevnom posjedu zagrebačkog kaptola, »organum nostrum« odnosi se na orgulje stolne crkve u Zagrebu, točnije na njihov popravak. Mojoj tvrdnji u prilog govore s jedne strane opća situacija u Hrvatskoj u prvoj polovini 16. stoljeća, a onda je potvrđuju i noviji podaci, nađeni u računima upravitelja Varaždinskih Toplica.

Opća povijesna situacija u to je vrijeme u gornjoj Hrvatskoj više nego crna, ona se nakon bitke na Mohačkom polju iz godine u godinu pogoršava. Tursko nadiranje biva sve žešće i zemlja mora ulagati krajnje napore da održi bar ostatke ostataka hrvatskog kraljevstva. Gradine i gradovi grozničavo se spremaju na obranu, pojačavaju se ili izgrađuju obrambene zidine, užurbano se grade nove utvrde. Tako zagrebački kaptol od 1544. u najvećoj žurbi izgrađuje snažnu tvrđu u Sisku, svom važnom posjedu, što iziskuje golemih materijalnih žrtava i nadljudskih napora kaptolskih kmetova. A upravo će ova tvrđa još krajem stoljeća odigrati svoju povijesnu ulogu.

I zagrebački biskupi utvrđuju svoju katedralu posebnim obrambenim pojansom i uzalud nastoje obraniti svoje posjede u Cazmi i Moslavini, koje će doskora i izgubiti.

U takvom meteu i strahovanju topovi, puščani prah i oružje potrebni su od novih orgulja na ladanjskom posjedu.

Da situacija bude još i teža, prijeteća pogibao nikako da otriježni naše ljude i da smiri razbuktale strasti građanskog rata. Pa ni zavađeni velikaši ne odustaju od svojih razmirica, te umjesto da se sjedine i zajedničkim silama pruže što jači

otpor na svim linijama protiv nadiranja Turaka, oni se ipak međusobno glože, napadaju i oružanom rukom razračunavaju.

U Zagrebu oživljavaju stara neprijateljstva između Gradeca i Kaptola, i Gričani navaljuju na Kaptolce uz pomoć vojske kralja Ferdinanda i njegovih pristalica među kanonicima, dok biskup Šimun Erdödy kao pristaša Zapolje pruža ogorčeni otpor. U tim zatornim borbama od topovskih hitaca i vatre 1529. ponovno teško stradava tek nedavno sretno dovršena zagrebačka katedrala, koja opet za dugi niz decenija ostaje bez krova i porušenog pročelja, jer kanonici nemaju sredstava za popravak.

Pa ipak i biskup i Kaptol još se godinama glože sa Zrinskima, a ovi im pustoše imanja skoro gore od Turaka. Tako u ime Nikole Zrinskoga, Sigetskog junaka, grički građanin Matija Skalić između 1540. i 1546. tri puta oružanom rukom napada i zauzima Varaždinske Toplice, čini teške štete i nasilja, a napada također i druga biskupova imanja.¹¹ A u sveopćem metežu Turci neprestano napreduju: Ulamapaša 1544. zauzima i pustoši Moslavinu, dopire sve do Konjščine u Hrv. Zagorju, ne štedeći usput ni okoliš Varaždinskih Toplica.

Uzmu li se ove prilike u obzir, zaista se ne može naći bilo koji razlog radi kojega bi kaptol u tako teško i nesigurno doba odlučio u Toplicama graditi nove orgulje. Ta još ni u 17. stoljeću nisu u nas za orguljarstvo bile mnogo povoljnije prilike, premda već tada postaje u Hrvatskoj stanje znatno bolje, turski pritisak slabi i odasvud se započinju pokušaji obnove kulturnog života u duhu baroka. Pa ipak još uvijek u tom stoljeću malo koja seoska crkva ima ili dobiva orgulje, kako svjedoče kanonske vizitacije.

Iz vizitacija se vidi da Toplice ne samo da još ni tada nemaju u crkvi orgulja, već ih nemaju ni do sredine 18. stoljeća. Dobit će ih tek 1765, a i tada ih ne naručuje ili daruje kaptol, premda je on kolator župne crkve, već će se nabaviti priložima mještana.

Zato s obzirom na situaciju o kojoj je bilo riječi, orgulje na kojima radi Ivan iz Varaždina svakako treba tražiti na drugom mjestu, a ne u Toplicama. To može biti samo Zagreb.

U zagrebačkoj stolnoj crkvi nalaze se orgulje još od vremena biskupa Osvalda Tuza (1466—1499). Neki su bili mišljenja da je katedrala morala orgulje imati i ranije, iako za to nisu mogli navesti nikakvih dokaza.

Da su već ranije bile postojale orgulje, spominjali bi se u sačuvanim spisima sasvim sigurno bar katedralni orguljaši koji su bili kanonici, ako se već ne spominju orgulje. No najraniji podatak o nekom katedralnom orguljašu datira tek iz 1488, kada se spominje organista kanonik Andrija. Same orgulje po prvi se put spominju 1492. u računima, u vezi s nekim popravkom.

Ovako relativno kasno javljanje orgulja u katedrali nedvojbeno je u vezi s njezinom zlom sudbinom. Još od provale Tatara, kada je bila razorena, zla kob ne dopušta ni kroz 200 godina da je izgrade. Tek za biskupa Eberharda, a naročito za Osvalda i Luke, crkva sretno dospijeva dovršetku, pa u ovo sretno razdoblje treba staviti i nabavu orgulja.

Iako je katedrala 1529. opet teško stradala, čini se da su ipak uspjeli provesti najpotrebnije zaštitne mjere da posve ne propadne, što više, u svetištu se moglo makar uz vrlo teške uvjete održavati bogoslužje. A upravo u svetištu, a ne kao danas na zapadnoj stijeni iznad glavnog ulaza, na sjevernoj empori koju su podržavali mali stupovi, bile su smještene Osvaldove orgulje. Tu su se orgulje, kako se pozitivno zna, nalazile sve do 1624, kada su postale žrtvom požara u kojemu su izgorjele zajedno s Osvaldovim divot-oltarom iz 1489.¹⁴

Prema tome orgulje postoje u katedrali i 1546. Uostalom to dokazuju i imena katedralnih orguljaša, koji se i nakon 1529. spominju, od kojih su neki bili čak svjetovnjaci i prema tome bili su u službi kaptola. Da nije u katedrali bilo orgulja, sigurno u onim teškim vremenima kaptol ne bi već iz razloga štednje uzdržavao besposlenog orguljaša, nego bi se kod bogoslužja zadovoljavao pjevanjem kantora i klerika, kako je to u ranija stoljeća bivalo. Naprotiv u vrijeme kad orguljar Ivan radi za kaptol spominje se Sebastijan organista (1541—1553) u većem broju spisa, dakle je stalno u službi. A on je laik i radi za plaću. Prema tome orgulje ne samo da postoje, već se i koriste.

Konačno, Barleovu tvrdnju obaraju i daljnji arhivski podaci, za koje on vjerojatno nije znao. Jedan podatak dokazuje da je Ivan još 1545. putovao u Zagreb i da je kastelan za to plaćao ljudima »koji su kolima vozili majstora Ivana organistu u Zagreb nešto više od 26 denara.« U istim računima druga bilješka kazuje da je kastelan po nalogu kanonika orguljaru dao čak 72 kabala vina od vinske desetine, od koje je količine na drožde otpadalo 3 kabla.¹⁵ Čak ima bilješka da je u Varaždinu prebrojavao bačve, valjda nakon preužeća.

Iz prve bilješke može se zaključiti da je još 1545. kaptol pozvao u Zagreb Ivana da popravi orgulje, što je ovaj iste godine i učinio. U to je ime Ivan dobio 72 kabala vina od vinske desetine. Da se nije radilo o nekim novim orguljama dokazuje upravo spomenuta količina vina, koja, premda je velika i predstavlja priličnu novčanu vrijednost, ipak nije dovoljna za gradnju novih orgulja već samo za neki oveći popravak. Kaptol plaća orguljara u naravi sigurno zato jer ne raspolaže s gotovinom, koju tako nužno treba na drugim stranama.

Također je nađen dokaz da se zaista radilo o popravku orgulja. U rubrici koja nosi naslov »exitus vini« (potrošak vina) upravitelj je 1546. upisao: »Po popravku orgulja majstoru Ivanu organisti po nalogu gospode (kanonika) dadoh kabala 20 i pinta 5 i po.«¹⁶ Na drugom pak mjestu u istim računima još jednom kastelan unosi isti potrošak vina i pridodaje, da je bačvi valjalo dodati još 5 i po pinta vina da bi bila puna, što je bilo važno radi prevoza do Varaždina.¹⁷

Oba posljednja podatka u vezi su s Barleu poznatim darom od 20 kabala vina iz g. 1546. Bilješke dokazuju da je Ivan to vino zaista i dobio. Zanimljiva je razlika u kvaliteti vina. Prvih 72 kabala vina, dakle njegova plaća, uzeto je od vina koje su kanonici dobivali od vinske desetine; to vino je bilo miješano, jer su ga nakon berbe u ime gornice dovozili vinogradari koji su uživali vinograde na kaptolskom posjedu. Kako je mošt pristizao, tako se ulijevao u bačve, pa vino nije moglo biti osobite kvalitete. No onaj dar od 20 ka-

bala »dobrog« vina bilo je vino iz kanoničkih vinograda, »gospodsko«, i zato odlične kvalitete. Zaista znak da su kanonici bili zadovoljni Ivanovim poslom.

Da li je Ivan bio orguljar ili orguljaš varaždinske gradske župne crkve? Ivan se najčešće spominje kao »magister organista«. Ako težište damo riječi »organista«, što znači orguljaša, Ivan bi morao biti kanonik, jer su kanonici u srednjem vijeku, pa i još u 16. stoljeću, nosili naslov »magister.« No u Varaždinu nije bilo do 19. stoljeća kaptola, pa Ivan nije mogao biti kanonik.¹⁸ U tom slučaju težište treba dati riječi »magister« u značenju »majstor, zanatlija«. No u tom naš slučaju smeta što se uz »magister« stavlja i riječ »organista«, koja označuje orguljaša, čovjeka koji svira orgulje.

Pouku možemo naći u spisima zagrebačke katedrale. Tu se u 16. stoljeću uvijek govori o »organisti«, a ne »organifex« ili »organarius«, kada se spominje majstora orguljara. Znači da se još ne prave dovoljno tanane razlike u nazivu profesije. Tek u 17. stoljeću prave se sigurnije razlike u nazivu struka.

Zato odgovoriti na postavljeno pitanje ne može se s punom sigurnošću, već tu mora pomoći rasuđivanje. Ako si predočimo da u to vrijeme u Varaždinu postoje samo jedne ili dvoje orgulje, a na selima ih još uopće nema, od čega može orguljar namicati sredstva za pokriće životnih troškova? Sviranjem orgulja, ukoliko se može dokazati da orguljar stalno boravi u određenom mjestu. Barlè drži da orguljar Ivan ima stalno boravište u Varaždinu jer se spominje njegova kuća. Ako je kuća zaista njegova, onda on tamo i živi — tada je organista župne crkve i ujedno povremeno radi orguljarske popravke, što su stari orguljaši zaista morali znati raditi. No ako ono »kući njegovoj« ne treba shvatiti kao dokaz trajnog obitavanja već samo kao mjesto stanovanja, onda je Ivan orguljar koji slučajno radi u Varaždinu na gradskim orguljama, kojega kanonici pozivaju i u Zagreb jer drugoga u to vrijeme na daleko nema. Čini mi

se da bi ovakvo gledanje još najviše odgovaralo stvarnom stanju orguljarstva u nas, što kao da potkrijepljuje i naziv »magister«.

Najvažnije je da sada pouzdano znamo da Ivan iz Varaždina već 1545. popravlja orgulje zagrebačke katedrale, da za posao dobiva 72 kabla desetinskog vina i još 20 kabala dobrog vina u znak nagrade, a da nije nipošto gradio neke nove orgulje u Varaždinskim Toplicama, kojih u to vrijeme ondje nije ni bilo.

BILJEŠKE

¹ Barlè J., Graditelj orgulja Ivan u Varaždinu god. 1546. Sv. Cecilija god. VI (1912), str. 8.

² Sirola B., Pregled povijesti hrvatske muzike. Zagreb 1922, str. 66.

³ Tako nedavno Višnja Sever-Siglhuber u članku Orgulje XVII stoljeća u Sjevernoj Hrvatskoj. Peristil — zbornik radova za povijest umjetnosti. Zagreb 1963/64, br. 8—9 str. 143, bilješka 3.

⁴ Laszowski E., Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba. Zagreb 1929, knj. XIII str. 281.

⁵ Acta capituli antiqua (dalje ACA) fasc. 59 br. 5.

⁶ Barlè: Nicolas

⁷ Barlè: delecto.

⁸ Barlè: delecte.

^{9a} Barlè: izostavio.

⁹ Barlè i Laszowski: perficit.

¹⁰ Barlè: novum.

¹¹ Barlè: eindeque.

¹² Barlè: Juda.

¹³ Kukuljević Sakcinski I., Dogodaji Medvedgrada. Zagreb 1854. (separatni otisak), str. 29.

¹⁴ Karaman Lj., Bilješke o staroj katedrali. Bulletin JAZU, 1963, br. 1 i 2.

¹⁵ Ove dragocjene podatke zahvaljujem arhivaru kaptolskog arhiva Metodu Hrgu. Izvadci iz navedenih računa u izvorniku glase: »Item qui cum curru abduxerunt Magistrum Johannem organistam ad Zagrabiam dedi eis pro expensis d. XXVI vit (?) II.« — Drugi podatak iz istih računa: »Item per mandatum Dominorum Capituli dedi Magistro Johanni organiste de decima vini cubulos LXXII. Ex ista suma feces faciunt cub. III.« (ACA fasc. 63, br. 1)

¹⁶ »Item post reformationem organi magistro Ioanni organiste ad mandatum Dominorum dedi cubulos XX pintas V 1/2« (= 5 i 1/2) — ACA fasc. 63, br. 3 (podatak M. Hrga).

¹⁷ »Item per mandatum Dominorum dedi magistro Johanni vinum cubulos XX. Impletura facit huius vasi pyntas V 1/2« (= 5 i po). — ACA fasc. 63, br. 1 (podatak M. H.).

¹⁸ Ivančan Lj., Zagrebački kaptol 1093—1932. Croatia Sacra, Zagreb 1932, str. 200.